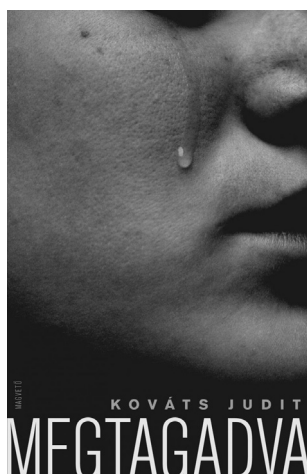

BARTHA ÁKOS

Szomorú örökség

KOVÁTS JUDIT: MEGTAGADVA

Magvető Kiadó
Budapest, 2012
264 oldal

”

Akadnak olyan témák 20. századi történelmünkben, melyek hagyományos történetírói módszerekkel nehezen megjeleníthetők. Mit kezdhetünk például a személyes, kibeszéletlen-kibeszélhetetlen traumákkal, a véletlen szerepével, vagy éppen a kevés nyomot hagyó csoportok (például a nők) múltjával – közös történelmünk szerves részeivel? A hivatásos történész ezek kapcsán vagy szétnéz merengve (és okos fejével biccent, elfogadva korlátait), vagy szakmán kívüli eszközökhöz nyúl. Kováts Judit utóbbi verzió mellett döntött és szépirodalmi műként vetette papírra egy érettségi előtt álló, fiatal diáklány második világháborús tapasztalatait. Pontosabban egy idős tanítónő emlékezik a műben a „*több mint egy emberöltővel*” (7) korábban történetekre. Ahogyan a könyv blogoldalán olvashatjuk: „Az írás az ő kettétört életén keresztül mutatja meg a háborút úgy, ahogy a forrásokból és történelemkönyvekből sohasem ismerhetjük meg. A háború mellett a regény meghatározó kérdésfelvetése a múlttal való szembenézés, vagy talán inkább szembe nem nézés, a tagadás és a hallgatás.”

A sokáig történészként, levéltárosként ténykedő szerző nem légből kapta történeteit, hanem sokéves munkát követően, mintegy két tucat személyes interjú alapján cselekményesítette összegyűlt anyagát. A *Megttagadva* újszerűségét jelzi, hogy az első olyan hazai szépirodalmi mű, „amely az oral history módszerével íródott.” –hangsúlyozza recenziójában (*A hallgatás falai*) Sándor Zsuzsanna. Nem kevésbé fontos, hogy a gyűjtés egyben a kommunikatív emlékezet – élettani okokkal magyarázható – korlátaira is figyelmeztet. Ahogyan Kováts fogalmaz: „A huszonnegyedik órában vagyunk, és nagy a mulasztásunk – tudományé, művészeté egyaránt –, de mintha még mindig nem sietnénk eléggé. Az én interjúalanyaim közül hatan haltak meg a beszélgetéseink óta.” Az oral history ráadásul nem kifejezetten könnyű műfaj, hiszen egy (jobb esetben ajánlással érkező) idegennek kell néhány órában „kikérdeznie” delikvensét, vagy épp csak bele-

hallgatnia annak életébe, óhatatlanul régi sebeket tépve fel ténykedésével. Szerzőnknek pontosan ez volt a célja, így ülésain majd hét évtizedes titkokkal, gyengeségekkel, bűnökkel, emberi drámákkal és tragédiákkal kellett szembesülnie.

Drámák és tragédiák (regényformában) – innen tekintve már talán jobban érthető és igazolható az irodalmi formaválasztás. Merthogy a történetek megjelenhettek volna lábjegyzetelt szaktanulmányként – az alanyok anonimitása így is biztosítható lett volna –, csakhogy ezzel éppen méregfogát, az egyes szám első személyű narrátor által közvetített emberközeli perspektívát veszítette volna el az alkotás. Az interjúalanyok hangjának polifóniája letisztult módon és koncentráltan jut el hozzánk Anna tolmácsolásában. A tolmácsolás itt szó szerint értendő, hiszen ez a mediális váltás egyrészt a szóbeli közlés textualizálásában, másrészt e nyers szöveg szépirodalmi műfajok oldotta sokszínűségében ölt testet. Borbély Szilárd a drámai témaválasztás példázatszerűségére mutat rá Onder Csaba értő kritikájához (*Magánháborúk*) kapcsolódva, míg Bódi Katalin a Bildung, a lányregény és a családregény műfaji kódjait említi ugyanott. A sajátos formából adódó bizonytalanság csak fokozódik, ha térképen szeretnénk követni a regényt, bár viszonylag könnyen kikövetkeztethető, hogy Nyíregyháza környékén (Oroszon) játszódik a történet. Tehát nemcsak a hagyományos történeti narratíva, de a helyszín pontos megjelölése is elmarad, ami – szerzői intenció szerint – az általánosító érvény miatt történt. (Ha már a fikció és valóság terepének ingoványos határmezsgyéjén járunk, érdemes megjegyezni, hogy a harmincas évekbeli nagy szociográfiák esetében sem volt ismeretlen ez a fajta, „általánosítva elbizonytalanító” gesztus, mint Nagy Lajos *Kiskunhalom* című – Apostagon játszódó – szociográfiája is bizonyítja.)

A cselekmény 1942-ben kezdődik, mikor a háború „*még mindig tőlünk távol, valahol a messzeségben zajlott*” (7). Szinte idilli a kép, ami a szemünk elé tárul: a falujából naponta bejáró gimnazista lány plátói vonzalma a „kiskormányzó” iránt, majd bimbózdó szerelme a fiúgimnazista Andrással. Mindez – főként a férfiakhoz való viszony szabályozott terei – fontos viszonyítási pont lesz a későbbi történetekhez, bár a mindennapi beutazás rendjében nem nehéz észrevenni a „neobarokk társadalom” merevségét sem: „*ha vágytunk is esetleg máshová, mint ahol a helyünk volt, eszünkbe sem jutott bármit is tenni érte*” (12). Az egyetlen ember, aki nem illeszkedik ebbe a miliőbe, a mindenkivel tegeződő, „amerikás” Miklós nagybácsi.

A nyilvánvaló áldozati perspektíva ellenére Kováts Judit árnyaltan mutatja be a világ-háború vidéki életvilágát. A zsidók deportálását Anna megdöbbenéssel fogadja, hiszen számára zsidókérdés „*gyakorlatilag nem létezett*” (35); Goldberger Eta az egyik legjobb barátja volt, de a gettóba is csempészett élelmet az üldözöttek számára. Az elhurcoltak javainak széthordásában, a népháznál, majd a magtárnál zajló ostromjelenetekben azonban már ő is aktívan részt vesz – ezek a részek pedig az emberi gyarlóság nagytablói a műben. Kováts ugyanakkor ügyesen kerüli el a túlzottan didaktikus vonalvezetést, többek között a gyermeki nézőpont érvényesítésével. A deportálásra ekképp emlékezik Anna: „*Az istentiszteletnek legalább egy órája vége volt, de még mindig hajkurászták őket, nekem pedig annyira, de annyira kellett pisilnem, hogy kínomban azt kívántam, bárcsak elindulnának már, és vége lenne az egésznek.*” (43)

A kötet egyik fő szervezőereje (némileg hasonlóképpen, mint Németh László *Gyászának*) az identitásvesztés több perspektívából megközelített asszonyi élménye. Pontosabban női élménye, hiszen Anna sosem válik asszonnyá (ellentétben Kurátor Zsófiával), ám számára is saját élete, sőt teste válik idegen világgá: „*Vasárnap délutánig azonban véget ért minden, és*

aki megélte mindazt, ami következett, az nem én voltam. Az egy másik Somlyói Anna volt.” (90) Az agresszió tobzódását naturalisztikus képekkel érzékelteti a szerző: a nedvedző, „vicsorgó” lóhullák, a katonák elől megalázottan bujkáló, majd a halott katonákat akkurátusan kifosztó helyiek azonban csupán a keretet nyújtják a legnagyobb tabuhoz, a nemi erőszakhoz, ami hatalomgyakorlás is egyben. A „két Anna” nézőpontja itt összeér, sőt totálissá fokozódik, így példázva egyrészt a trauma egész életen át tartó állandósulását, másrészt az interjúk névtelen emlékezőinek összességét: *„Végtelen idők óta feküdtem alattuk szétfeszített lábbal, millióan térdeltek fölém, milliószor láttam az üres, kifejezéstelen szemüket, hallottam egyre gyorsuló lihegésüket.”* (154) Talán nem véletlen, hogy csupán az alany passzív érzékeléséről („láttam”, „hallottam”) tudósít ehelyütt a szöveg, Anna hangját ugyanúgy nem halljuk, mint ahogyan a későbbiek során is hallgatás lesz osztályrésze az áldozatnak: *„Sem akkor, sem később nem akartam a Tiszáról beszélni. Ha kérdeztek, a lehető legrövidebben válaszoltam, mert úgy éreztem, mondhatok bármit, csak azt hiszik el, amit hinni akarnak.”* (213) Anna titkát politikai tabusításból és társadalmi konvenciókból rakott falak közt volt kénytelen őrizni, megannyi társához hasonlóan.

Noha a szerzőnek ez az első önálló kötete, írásait – köztük recenzált regényének részleteit – már több neves irodalmi folyóirat is közölte. Nem véletlenül. Írói vénának és történelmi felkészültségnek szerencsés találkozása Kováts Judit munkássága. Ráadásul mivel a *Megtagadva* nehéz témája ellenére könnyen olvasható, akár oktatási segédanyagként is kiválóan működhet(ne) a szöveg, hasonlóképpen mint Oravecz Imre nagyregényei (hogy egy teljesen más korszakot és témát említsek). Mindez természetesen nem jelenti, hogy hibátlan művel van dolgunk. Fel lehet emlegetni elvarratlan szálakat, vagy épp a helyenként történelmszerű vedlő (elpusztult anyakönyvek felett szomorkodó), onnipotens visszaemlékező-narrátor következetlenségeit, ám jóval fontosabb, hogy a regény megkésett kollektív gyászunka, hiszen bár Anna hosszú évtizedeken át cipelt terhe közös örökségünk, a szégyen és a hosszú elhallgat(tat)ás következtében mégis sokáig gazdátlan volt a múlt század e szomorú hagyatéka. Kováts Judit újszerű eszközökkel megírt, hiteles és irodalmilag is értékes alkotása ily módon kapcsolódik a második világháború női narratíváihoz (például Polcz Alainéhez, vagy Fahidi Évához), egyben pedig hozzájárul múltunk kibeszéléséhez, feldolgozásához.